

A MAGYARORSZÁGI SZARMATÁK EREDETÉNEK ÉS BEVÁNDORLÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ.

Az i. e. utolsó századokban¹⁾ az eurázsiai steppeövben lejátszódó népvándorlás során Déloroszországban a szkíták után újabb iráni néphullám, a szarmaták tűntek fel. Eredetüknek és történetüknek kutatásában a tudományos irodalomban általánosan elfogadott felfogás szerint az i. e. V. századig mehetünk vissza.²⁾ Ugyanis ebben a korban említi Herodotos (IV 21), hogy a szkítáktól keletre a Tanaison (= Don) túl egy *sauromata* nevű nép lakik, s ezeket a kutatók többsége azonosnak tartja a későbbi szarmatákkal.³⁾ A szkíták és a szarmaták régészeti hagyatékának egyik legkitűnőbb ismerője, Rostovcev azonban azt a feltevést kockáztatta meg, hogy a név hasonlóságán kívül a két népnek semmi köze nincs egymáshoz. Herodotos leírása (IV 110—117) szerint ugyanis a sauromatáknál igen erős matriarchális vagy gynokratikus nyomokat találunk, s ez Rostovcev szerint arra mutat, hogy ez az iráni törzs igen erősen keveredett helyi népelemekkel. Ezzel szemben — érvelése szerint — a szarmatáknál nyomát sem találjuk ennek a matriarchális társadalmi szervezetnek.⁴⁾ Rostovcevnek ezt az érvelését a sauromaták és szarmaták különválasztását illetően a kutatók úgyszólván egyöntetűen elutasították,⁵⁾ sőt legutóbbi összefoglalásában bizonyos mértékben maga is módosította ezt a gondolatát.⁶⁾

Valóban igen valószínűnek látszik, hogy a *sauromata-szarmata* kérdés nem oldható meg a Rostovcev által ajánlott módon, kétségtelen viszont az is, hogy a két nép vagy népnév egyszerű azonosítása sem tekinthető a felvetett probléma megnyugtató megoldásának. Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagynunk, hogy a sauromata és szarmata népnév fogalmi körét eddig még senki sem próbálta vagy tudta pontosan meghatározni, pedig e nélkül nem képzelhető el a kérdés végleges megoldása. Ha ezt a hiányt pótolni akarjuk, azonnal kiderül, hogy a kérdés valójában sokkal bonyolultabb, mint azt Rostovcev vagy ellentáborá elképzelte. A sauromata népnév Herodotosnál (IV 21, 110—117) még szemelláthatólag egy, a szkítáktól keletre lakó iráni törzsnek a megjelölése, amelynek területe nála kartografikus szakkifejezésekkel a lehetőséghez képest pontosan meg van határozva. Alig egy évszázaddal Herodotos tudósítása után

- ¹⁾ Rövidítések : AH = Archaeologia Hungarica.
AMI = Archaeologische Mitteilungen aus Iran.
Ant. Hung. = Antiquitas Hungarica.
Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő.
CAH = Cambridge Ancient History.
EPhK = Egyetemes Philológiai Közlöny.
ESA = Eurasia Septentrionalis Antiqua.
FA = Folia Archaeologica.
IIAK = Izvestija Imperatorskoj Archeologičeskoj Komissij.
KCSA = Kőrösi Csoma-Archivum.
MNy = Magyar Nyelv.
Num. Közl. = Numizmatikai Közlöny.
PW-RE = Pauly—Wissowa—Kroll, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.
RHC = Revue d'Histoire Comparée.
RLV = Reallexikon der Vorgeschichte.
SWAW = Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften.
VDI = Vestnik Drevnej Istorii.
WaG = Die Welt als Geschichte.

Ez a cikk angol nyelven a *Folia Ethnographica*-ban fog megjelenni.

²⁾ Déloroszország ókori lakosságára vonatkozólag ld. *Žebelev*, VDI 1938, 1., 149 skk.; *Ebert*, Südrussland im Altertum, 339 skk.; RLV XIII 61; *Kretschmer*, PW—RE II/1., 2545 skk.; *Vasmer*, Die Iranier in Südrussland, 23 skk.; RLV XII 237.

³⁾ Ld. az előbbi j.-ben idézettekén kívül még: *Marquart*, *Ērānsahr.*, 155; *Herzfeld*, AMI 1, 1929—30, 102. l. jegyzet; *Schaeder*, *Iranica*, 50.

⁴⁾ *Rostovtzeff*, *Iranians and Greeks in South Russia*, 32 sk.; *Skythien und der Bosphorus I.*, 101; *The animal style in South Russia and China*, 44 sk.

⁵⁾ Ld. pl. *Altheim—Szabó*, WaG 2, 1936, 318, 24. j.; *Junge*, *Saka-Studien*, 9, 2. j., 73 skk.

⁶⁾ CAH XI., 91 skk.

azonban Ephoros a saromata-népnév fogalmi körét kiszélesíti,⁷⁾ követői pedig egész csomó más, valóságos és mitikus népet foglalnak alája.⁸⁾ Ephorost a szarmata-népnév első valóságos megjelenésétől még mindig több, mint másfélszázad választja el, s az ekkor először felbukkanó szarmata-népnév etnikai tartalma még csak nem is határozható meg pontosan.⁹⁾ Csak jóval később, Strabonnak valószínűleg egy Artemidorosra visszamenő tudósításából (VII 3, 18) kapunk képet a szarmata-név etnikai hátteréről. Strabon szarmatának nevez több olyan törzset vagy népet, amelyek ekkor bukkannak fel először az antik irodalomban. A szarmata népnév tehát már Strabonnál általános jelentésű, újonnan felbukkant iráni törzsek egész sorát jelölő elnevezés. Később, a i. sz. utáni századokban jelentése még általánosabb lesz, s most már a régebbi földrajzi irodalomból ismert, régen letűnt népekkel kapcsolatban is használatossá válik.¹⁰⁾

Világosan kitűnik ebből a rövid áttekintésből is, hogy a sauromata és a szarmata népnév etnikai tartalma nem azonosítható minden további nélkül egymással, még abban az esetben sem, ha a két név nyelvileg azonosnak is bizonyulna.¹¹⁾ Ebben az esetben ugyanis nehezen lehetne kielégítően megmagyarázni azt a jelenséget, hogy az i. e. IV. században már általános jelentésű sauromata-név szarmata alakjában Strabonnál egy csomó újonnan feltűnt iráni törzs megjelölésére korlátozódik. Ez az utóbbi tény kétségtelenül arra mutat, hogy a »szarmata« név alatt egy új, iráni néphullám árasztotta el Déloroszországot. Ezt a feltevést a régészeti leletek is támogatják. Éppen Rostovcev foglalkozott az i. e. II—I. századi déloroszországi leletek egy csoportjával, amelynek legfőbb jellegzetességét aranyozott ezüst phalerák képezik, és kimutatta, hogy ezeknek a phaleráknak a stílusa a legszorosabb kapcsolatban áll a greko-ind művészettel.¹²⁾ Ez a kapcsolat, a leletek nagy számát tekintve, szerinte csak azzal magyarázható, hogy a phalerák hordozói olyan törzsek voltak, amelyek régebben messze keleten, valahol az indoszkíták szomszédságában éltek, s ezt a stílust onnan hozták magukkal Déloroszországba.

Mindez igen valószínűvé teszi, hogy az i. e. III—I. századokban Déloroszországban új, keletről jött iráni törzsek megjelenésével számolhatunk. Ebből pedig az következik, hogy a sauromata és a szarmata népnév etnikai tartalma, még ha a két név nyelvileg azonos is, nem azonosítható egymással, vagy hogy a sauromata-szarmata név etnikai tartalma idők folyamán változáson ment át.

A sauromata-szarmata azonosság kérdésének vizsgálatából nyert eredményeink alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a szarmaták eredetét nem Herodotos sauromatáinál, hanem valószínűleg jóval keletebbre kell keresnünk. A szarmata név nem egy törzsnek a neve volt, hanem hatalmas területet benépesítő törzsek egész sorát jelölte, s így azzal kell számolnunk, hogy etnikai jelentése térben és időben igen különböző volt.

2.

Déloroszország ókori történetének epigráfiai forrásanyagában kiemelkedő fontosságú az ú. n. Protogenes-felirat.¹³⁾ Az i. e. II. század elején¹⁴⁾ állította ezt a követ Olbia városa egy kiváló polgárának, Protogenesnek a tiszteletére, aki válságos pillanatokban mindig a város közösségének segítségére sietett. Olbiának ebbe a válságos helyzetébe nyújt megrázó bepillantást a felirat. A város virágzó és békés életének, amelyről Herodotos Skythia-leírása tanúskodik, régen vége már. Azok a gazdasági és baráti kapcsolatok, amelyek Olbia és a szkíta uralkodók között fennállottak, egyszermindenkorra megszűntek. Új népek egész tömege fenyegeti sarcolással és elpusztítással a várost (Protogenes-felirat, 102 s köv. sorok). A felirat ezeket az új népeket saiok, galaták, skirek, thisamaták és saudaraták néven emlegeti. Ezek közül a galatákat és a skireket jól ismerjük. A galaták a déloroszországi kelták, akiknek ma már régészeti nyomait is világosan meg tudjuk fogni.¹⁵⁾ A skirek germán törzs, amely még a húnkorban is fontos történeti szerepet játszik.¹⁶⁾ A saiok, thisamaták, saudaraták azonban sem korábban, sem későbbben más forrásban nem szerepelnek.

⁷⁾ Harmatta, Quellenstudien zu den Skythika des Herodot, 18 skk.

⁸⁾ Mint pl. *Mela* (I 116) a budinokat, thyssagetákat, jyrkákat. Ld. ehhez: *Harmatta*, id. m. 8 skk. 11 skk., 19.

⁹⁾ A szarmaták első kétségtelen említése Polybiosnál található, aki (XXV 2) a i. e. 179. évi békeszerződéssel kapcsolatban (mint szerződő felet) Gatalos szarmata királyt is említi.

¹⁰⁾ Ld. Plinius, *Nat. hist.* VI 19; *Harmatta*, id. m. 11.

¹¹⁾ A két népnév nyelvileg azonos: *Marquart*, Untersuchungen zur Geschichte von Eran II., 78, *Ērānšahr*. 155; *Vasmer*, id. m. 51; *Herzfeld*, *AMI* 1, 1929—30, 102, 1. j.; *Schaeder*, *Iranica*, 50 szerint. Velük szemben különböző eredetűnek tartja a két nevet: *Nyberg*, *Die Religionen des alten Iran*, 250.

¹²⁾ *Rostovcev*, *Sarmatskija i indoskifskija drevnosti*, *Recueil-Kondakov*, 239 skk.; *Fettich*, *Die Metallkunst der Landnehmenden Ungarn*. *AH XXI.*, 142 skk.

¹³⁾ *Dittenberger*, *Sylogae Inscriptionum Graecarum*³⁾, 495.

¹⁴⁾ Legutóbb: *Althelm—Szabó*, *WaG* 2 (1936), 319.

¹⁵⁾ *Rostowzew*, *Skythien und der Bosporus I.*, 465 skk.

¹⁶⁾ Ld. rájuk vonatkozólag: *Schmidt*, *Die Ostgermanen*, 97 skk.

Ezeknek az ismeretlen népneveknek a közelebbi meghatározására azonban bizonyos támpontunk mégis adódik. A saiok királyának ugyanis nevét is említi a felirat, s ez a név: *Saitapharnes* világosan iráni név.¹⁷⁾ Ugyanebben az irányban kereshetjük tehát a *sai* népnév eredetét is.¹⁸⁾ Valóban a *sai* népnév mint iráni név, kielégítően megmagyarázható. Jelentése annyi, mint »tarka«¹⁹⁾, s ez az elnevezés, amelyhez nomád népeknél egész csomó párhuzamot találunk — pl. igen sok *Bulaq* »Tarka« nevű török törzset ismerünk.²⁰⁾ — a lovasnomádoknál általában a törzs lovainak színére vonatkozott.²¹⁾ Szempontunkból ez azért fontos, mert bizonyos mértékben útmutatással szolgálhat a saiok eredetére vonatkozóan. Ez a tarka lófajta ugyanis, amelyet még kínai források is emlegetnek,²²⁾ jellegzetesen ázsiai.²³⁾ Domesztikálatlan egyedeit még Przewalsky is látta.²⁴⁾ Ha tehát a saioknak feltehetőleg jellegzetes ázsiai lóállományuk volt, akkor ez azt jelenti, hogy ők maguk is keletről, valahonnan a nyugatázsiai steppevidékről jöttek Dél-országra.

Ez az összefüggés nagyjelentőségű, mert így a saiokban sikerül megfogni az első keletről jövő, új, iráni néphullámot. S ez az új iráni hullám jelentősnek látszik. Legalábbis a *sai* név mögött, úgy látszik, nem egy törzs, hanem egy törzsszövetség rejtőzik, mert a Protogenes-felirat törzsfőikről beszél (43. s. köv. sor). Hatalmuk keleti irányú kiterjedéséről és későbbi továbbélésükről tanúskodik valószínűleg az egyik pantikapaioni feliraton szereplő *Saios*²⁵⁾ név.

A másik két népnév: a *thisamata* és *saudarata* valószínűleg szintén iráni eredetű²⁶⁾, tehát a saiokhoz hasonlóan ezt a két népet is irániaknak tekinthetjük. Azt is biztosra vehetjük, hogy bennük nem szkítákkal van dolgunk, mert a felirat a szkítákat külön említi (107. sor). A *saudarata* és a *thisamata* tehát a saiokhoz hasonlóan, szintén új, keleti iráni törzseket láthatunk. Fontos, hogy a Protogenes-felirat ezekkel az új iráni törzsekkel kapcsolatban a *szarmata* nevet nem használja. Pedig ennek ebben az időben már ismertnek kellett lenni, mert Polybios az i. e. 179. évi békeszerződéssel kapcsolatban említi. Ennek a feltűnő jelenségnek csak az lehet a magyarázata, hogy a *szarmata*-név nem törzsnév, hanem szélesebbkörű fogalom volt, amelynek általános használata az irodalom útján terjedt el, s így a hozzáfűződő kérdések megoldását is elsősorban az irodalom síkján kell keresnünk.

Már említettük, hogy a *szarmata*akra vonatkozó antik forrásanyagban Strabon tudósítása rendkívül fontos, mert nála nyer először a *szarmata*-név pontosabb etnikai tartalmat. Strabon leírása szerint (VII 3,18) a Duna és a Dnyeper között laknak a jazigok, az urgok és a királyi *szarmata*ok, a Dnyeper és a Don között pedig a roxolánok. Ebből a felsorolásból azonnal szembetűnik egy meglepő dolog. A Strabon által említett *szarmata* törzsek közül egy sem szerepel a Protogenes-feliratban. Ez azt jelenti, hogy az alatt az évszázad alatt, amely a Protogenes-feliratot Strabon valószínű forrásától, Artemidorostól elválasztja, a Duna és a Don közti területen fontos történelmi események játszódtak le. A saiok, *saudarata*ok, *thisamata*ok nyomában egy új iráni néphullám érkezett, amely ezeket a törzseket teljesen magába olvasztotta, úgyhogy a történelmi forrásokban nevük sem maradt fenn. Honnan jöttek ezek az új törzsek? A Strabon által említett *szarmata* törzsek történelmi fellépésével és területi kiterjedésével teljesen egybeesik a déloroszországi régészeti leleteknek előbb említett csoportja, amelynek legfőbb jellegzetességét — mint láttuk — aranyozott ezüst phalerák képezik.²⁷⁾ Ezek a phalerák Rostovcev szerint arra mutatnak, hogy hordozóik keletről, az indoszkíták szomszédságából jöttek Dél-országra. Ha tehát a phalerás leletek egy részét helyesen hozzuk kapcsolatba a Strabon által említett *szarmata* törzsekkel, akkor ezáltal ezeknek eredetére is támpontot nyerünk.

¹⁷⁾ Ld. Vasmer, id. m. 50. — Már Tomaschek helyesen ismerte fel, hogy a név első része az av. *šaēta*- »Geld' Vermögen«, a második része pedig az av. *x^vare nah-*, óperzsa *farnah-* »Ruhm, Ruhmesglanz, Glanz, Herrlichkeit, Hoheit, Majestät« szóval vethető össze. A név mögött tehát valószínűleg egy iráni *saitafarn* alak rejtőzik. Ez a *bahuvr̥hi* összetétel-típus egyik fajtájának fogható fel, s jelentése »der durch Vermögen Herrlichkeit besitzt« lehet.

¹⁸⁾ Tomaschek (Die alten Thraker I., 99) az av. *xšaya-* »Herrscher, Fürst, König« szóval vetette össze. Vasmer (id. m. 50) ezt az összevetést kétségesnek tartja, mert a görög átírás s- vagy š- szókezdetre mutat. Ezzel szemben lehet ugyan hivatkozni arra, hogy az újiráni nyelvek egy részében tényleg végbement a xš-> š hangfejlődés. Így pl. az av. *xšaya-* szó megfelelői ma a wakhiban és a šuyniban a következőképpen hangzanak: wakhī *šāi* »fat, rich«, šuynī *šāyēn* pl. »khans«. Bár az óiráni *xšaya-* szónak ezek az újabb fejleményei hangalak szempontjából teljesen egyeznek a *sai* népnévvel, kapcsolatuk azzal mégis valószínűtlen, mert a déloroszországi iráni nyelvjárások nyelvi anyagából a xš-> š hangváltozás nem mutatható ki. — A *sai* nevet a vele hangalak szempontjából pontosan egyező thrák *sai* törzsnévvel vetette össze Jokl (RLV XIII., 281). E felfogásnak a valószínűtlenségére azonban már Dittenberger, Syl³. I. 739, 12. j. régen rámutatott.

¹⁹⁾ V. ö. av. *sāy-* »ungleichmässig gefärbt, scheckig«, *sāyuzdrī-* »Eigennamen eines Gläubigen« tkp. jelentése »des weibliche Zugtiere scheckig sind« Bartholomae, Altiranisches Wörterbuch, 1569, 1572.

²⁰⁾ Ld. Harmatta, MNy 42, 1946, 31.

²¹⁾ Ld. Németh, KCsA 1, Erg. Bd. 1938, 345 skk.; Harmatta, MNy 42, 1938, 27 skk.

²²⁾ Chavannes, Documents sur les T'ou-Kiue (Turcs) occidentaux, 29.

²³⁾ Az erre vonatkozó adatokat ld. Németh, KCsA 1. Erg. Bd. (1938), 349 skk.

²⁴⁾ Bretschneider, Mediaeval Researches I., 168, 463. j.

²⁵⁾ Ld. Vasmer, id. m. 50.

²⁶⁾ Ld. Vasmer, id. m. 51.

²⁷⁾ Ld. a 14. j.-ben id. irodalomon kívül még: Rostovtzeff, Iranians and Greeks in South Russia, 136 skk.

3.

Strabon tudósítása még egy szempontból fontos számunkra. Míg a Protogenes-felirat szerint a saiók a Bugtól keletre, a saudaráták és a thisamaták pedig a Bugtól nyugatra, valószínűleg csak a Dnyeszterig laktak, addig a Strabon leírásában szereplő szarmata törzsek már egészen a Dunáig előrenyomultak, sőt a Duna déli partjára is átjutottak. Ez azért figyelemreméltó, mert később az i. e. I. század folyamán forrásaink nem említik a szarmatákat a Duna mellett. Ezért Strabon adatát általában úgy szokás magyarázni, hogy egyes kalandozó vagy menekülő szarmata rajok (a bastarnákat megkerülve) már az i. e. I. század folyamán eljutottak a Duna déli partjára. Ez a felfogás azonban Strabon adatát részben helytelenül az i. e. I. század közepére vonatkoztatja, részben pedig nem ismeri fel annak igazi jelentőségét. Strabon leírása ugyanis valószínűleg Artemidorosra megy vissza, tehát legkésőbb az i. e. II—I. század fordulójáról származik. Így a szarmata törzseknek azt az elhelyezkedését, amelyet Strabonnál találunk, korábbinak kell tartanunk azoknál az I. századra vonatkozó forrásoknál, amelyek a szarmatákat a Dunától délre vagy egyáltalán a Duna közelében már nem említik.

Ebből pedig történeti szempontból fontos következtetéseket vonhatunk le. Strabon említi (VII 3, 18), hogy a szarmata törzsek egyikét »királyi szarmatáknak« hívják. Ilyen elnevezést a szkítákkal kapcsolatban is ismerünk Herodotosból (IV. 20, stb.), aki a szkíták uralkodó törzsét nevezi így. Ha tehát a szarmatáknál is egy királyi törzsről hallunk, akkor ez csak azt jelentheti, hogy az a többi törzs felett uralkodott. Ebből pedig az következik, hogy az i. e. II—I. század fordulóján a nyugati szarmata törzsek nem laza kötelékben éltek egymás mellett, hanem egy királyi törzs vezetése alatt szervezett birodalmat alkottak. Erre mutat az egyes törzsek elhelyezkedése is. Dél felé vannak a jazigok, észak felé az urgok, keleti irányban pedig a roxolánok helyezkednek el, úgyhogy a »királyi szarmaták« a törzsek védőgyűrűjének éppen a közepében vannak. Ez a szarmata törzsi szervezet nyelthette el a Protogenes-feliratban szereplő korábbi iráni hullámot is, s ez tüntethette el a Protogenes-feliratban még szintén említett szkíták utolsó nyomait is a Dunától északra.

Ha egy ilyen központi vezetés alatt álló erős szarmata törzsi szervezet létezését szem előtt tartjuk, akkor érthetjük meg igazán, hogy szarmata törzsek az i. e. II. század második felében a nagy román síkságot, sőt a Dunától délre eső területeket is birtokukba vehettek. Hogy következtetéseinket nem levegőbe építettük, azt Strabon két másik helyével is igazolhatjuk, ahol szintén a szarmatáknak a Dunától délre való kiterjedéséről beszél. Az egyik helyen (VII 3, 2) általánosságban csak azt mondja, hogy a szarmaták keverednek a Dunától délre lakó thrákokkal is. A másik helyen (VII 3, 13) azonban arról tudósít, hogy a bastarnák és a szarmaták a triballokat a Duna balpartjáról kiszorították, sőt (átkelve a Dunán) a Duna szigetein és a Dunától délre eső területen is megvetették a lábukat. Ez az adat azért fontos, mert azt mutatja, hogy a szarmata terjeszkedés a Duna déli oldalán is messze nyugatra, talán Viddin magasságáig elért.

A régészeti leletek ezt a Strabonból nyert képet szépen igazolják. Éppen Bulgária északnyugati részén, tehát a triballok egykori területén, az orehovi kerületben Galiče mellett került elő egy 14 phalerából álló nagy szarmata lelet.²⁸⁾ Fentebbi fejtegetéseinket figyelembe véve, nem lehet kétséges, hogy ez a lelet az i. e. II. századvégi, a Dunától délre irányuló szarmata terjeszkedéssel van összefüggésben.

Hasonló lelet nemrégiben Erdélyben a háromszékmegyei Szörcse mellett is előkerült. Ezzel kapcsolatban kutatásaiban Fettich Nándornak sikerült megállapítani, ²⁹⁾ hogy a szörcsei, a galičeai és még több más déloroszországi, mint a taganrogi, jančokraki és valószínűleg a starobeljski lelet phalerái³⁰⁾ ugyanabban a műhelyben készültek. Ez a megállapítás azért fontos, mert az ebből a műhelyből származó phalerák elterjedése pontosan egybeesik a Strabon adataiból rekonstruálható nyugati szarmata birodalom területével.

Úgy látszik tehát, hogy ez az új, keletről jövő iráni hullám, amely az i. e. II. század elején vagy közepe felé érkezhetett meg a Dnyeper vidékére, a II—I. század fordulójára vagy valamivel előbb hatalmas, a Dunától a Donig terjedő birodalmat alkotott, amelynek terjeszkedő ereje olyan nagy volt, hogy az igen erős thrákság ellenére is képes volt a román síkságot, sőt még a Dunától délre eső területeket is megszállni. Ennek a birodalomnak a fénykora egybeesik valószínűleg az ezüstphalerák készülésének és elterjedésének idejével. A phaleráknak ilyen tömegben való készítése ugyanis nagy politikai és gazdasági fellendülést tételez fel. Az pedig, hogy egy műhelynek a készítményei a Galiče és Taganrog közötti hatalmas területen

²⁸⁾ Ld. erre vonatkozólag: *Rostovcev*, *Sarmatskija i indoskifskija drevnosti*, 244.

²⁹⁾ A szörcsei lelet publikációját Fettich N. készíti elő s ezzel kapcsolatban több, szempontunkból igen fontos eredményre jutott, amelyeket szívessege folytán már most felhasználhatok. Szíveségéért ezen a helyen is hálás köszönetemet fejezem ki.

³⁰⁾ Ld. ezekre vonatkozólag *Rostovcev*nek a 29. és a 32. j.-ben id. munkáját, továbbá: *Spicyn*, *Falary južnoj Rossij*, IIAK 29, 1909, 18 skk.

így elterjedhettek, bizonyos nyugalmi állapotra utal, amely csak központi vezetés alatt álló, jól megszervezett birodalomban volt lehetséges.

Ez a nyugati szarmata birodalom azonban nem sokkal élhette túl az i. e. I. század első évtizedeit. A királyi szarmatákról utoljára Mithridatesszel kapcsolatban hallunk,³¹⁾ nevük a későbbi irodalomban, mint valóságos létező törzsé, nem fordul elő. A »királyi szarmaták« eltűnése pedig csak azt jelentheti, hogy a nyugati szarmata birodalom felbomlott, részeire hullott. Ezzel egyidejűleg el is vesztik a szarmaták a dunai területeket. Mi lehetett ennek a bomlásnak az oka? Azt mindenesetre megfigyelhettük, hogy a szarmata hatalom összezsugorodásával párhuzamosan a dákok hatalmas erőre kapnak Boirebista alatt. Hogy mennyiben van ok-okozati összefüggés a két folyamat között, hogy a dákok törték-e meg a nyugati szarmata birodalom erejét, vagy a dákok hatalmának nagyarányú megnövekedését éppen a szarmata birodalom felbomlása segítette elő, egyelőre nem tudjuk eldönteni. Az mindenesetre valószínűnek látszik, hogy a dunai területekről a szarmatákat a dákok szorították vissza, nyilván kemény harcokban. Ennek a folyamatnak az emlékét őrzi valószínűleg a szörcei lelet, amely (Fettich szerint) földbekerülésekor már nem szarmata, hanem dák kézben volt, könnyen lehetséges tehát, hogy a Boirebista alatti dák-szarmata harcok alatt került zsákmányként dák területre.

4.

A szarmaták előnyomulása a Duna deltája felé az i. e. utolsó évtizedekben figyelhető meg újra. Nyilván összefüggésben van ez a dák birodalomnak Boirebista halálával bekövetkezett felbomlásával. A dák hatalom megtörésével ugyanis újból megnyílt az út előttük a román síkságon keresztül a Duna felé. Törzseik közül ekkor a jazigokról hallunk.³²⁾ Az i. u. 9 és 17 között Tomiban száműzetésben élő Ovidius többször panaszkodik rabló portyázásaik miatt. Alig pár évtized múlva azonban már Magyarországon találjuk őket. A jazigok Magyarországra való beköltözésének útvonalát illetőleg fölmerült az a gondolat, hogy Galiciából a Kárpátok szorosain keresztül hatoltak be a Nagyalföldre.³³⁾ A korai jazig leletek elhelyezkedése azonban — mint ezt Párducz Mihály kimutatta — ellentmond ennek a feltevésnek. Galiciában és Kárpátalján ugyanis ebben a korban nyomuk sincs a szarmatáknak. A korai szarmata leletek elterjedésének legészakkeletibb pontját az Eger-vidéki aranylelet jelenti, a leletek száma innen délfele haladva a Duna-Tisza közén és a Közép-Tiszától keletre eső területen éri el a legnagyobb sűrűséget, s összefüggő sorozatot alkotva, leér egészen az Aldunáig.³⁴⁾ Ez a tényállás világosan arra mutat, hogy a jazigok Magyarországra való beköltözése nem északról Galicián, hanem délről Olténián és a Bánáton keresztül történt. E mellett szól az (az eddig figyelmen kívül hagyott) körülmény is, hogy Strabon délről észak felé haladó leírásában (VII 3, 18) a szarmaták törzsei közül a jazigokat említi először, tehát ezek vannak legdélebbre, s tőlük északra a Kárpátok és a Dnyeper között helyezkednek el a »királyi szarmaták« és az urgok. Később az Alduna mellett Ovidius szintén a jazigokat emlegeti, tehát mindvégig ezek helyezkedtek el legdélebbre a szarmata törzsek közül. Így a jazigoknak beköltözésük előtti földrajzi helyzete is a mellett szól, hogy délről, Olténián keresztül költöztek be Magyarországra.

A jazigok Magyarországra való beköltözésével kapcsolatos kérdéseket irodalmunkban nemrégiben világították meg, s ezt az eseményt a római külpolitikának azzal a törekvésével hozták kapcsolatba, hogy a veszélyes szomszédok felé ütköző államokat létesítsen. Hogy ilyen ütköző államot létesítsen a dákokkal szemben, azért engedte meg és segítette elő Róma a jazigok beköltözését Magyarországra, sőt lehetséges, hogy egyenesen ide rendelte őket. A nélkül, hogy kétségbe akarnánk vonni Róma szerepének a jelentőségét a jazigok Magyarországra való beköltözésében, valószínűnek tartjuk, hogy rajta kívül még más mozgatóerők is szerepet játszottak ebben az eseményben. Láttuk már előbb, hogy Déloroszországban több, keletről jövő iráni néphullám követte egymást, s ezek mindig maguk előtt nyomták vagy felszívták az előzőket. Az i. u. első évtizedekben egy újabb, ilyen keletiráni hullám jelent meg Déloroszországban: az alánok.³⁵⁾ Habár ez a hullám a Donon túl nyugat felé egyelőre nem jutott el, nem lehet kétséges, hogy nyomását a nyugati szarmata törzsek, a jazigok és roxolánok is megéreztek. Nagyon valószínű tehát, hogy a jazigok Magyarországra való beköltözésében ez a keletről jövő nyomás is szerepet játszott.

Annál is valószínűbb ez, mert a jazigok számára ez a helyváltogatás egyáltalán nem volt előnyös. Egyik oldalról a jól védett római terület, más részről az ellenséges dákok közé voltak beszorítva, s terü-

³¹⁾ Appianos XII 69.

³²⁾ A jazigokról és roxolánokról ld. legújabban: Smirnov, VDI 1948, 1., 213 skk.

³³⁾ Daicoviciu, Apulum 1, 1939—41, 15; Dacia 7/8, 1941, 460.

³⁴⁾ Párducz, Arch. Ért. 3, 1942, 315.

³⁵⁾ Az alánokra vonatkozó történeti irodalomból: Kulakovskij, Alany po svedenijam klassičeskich i vizantijskich pisatelej; Ebert, Südrussland im Altertum, 375 skk.; Rostovtzeff, Iranians and Greeks in South Russia, 116 skk.; Junge, Saka-Studien, 76 skk.

letüket a velük rokon roxolánokkal csak keskeny folyosó kötötte össze, amelyet a megerősödő dákok bármikor elvághattak, aminthogy ez Decebal alatt tényleg be is következett. Mindez olyan nehéz helyzetbe hozta a jazigokat, amelyből nemigen volt kiút. Ehhez járult még az, hogy a Magyarországra való beköltözéssel kiszakadtak a Pontus-i gazdasági és kereskedelmi körből, pedig az ezzel való kapcsolat életfontosságú volt számukra.

Ezek a tényezők igen erősen éreztetik hatásukat a jazigok régészeti hagyatékában is, amelynek pontosabb ismeretét Párducz M. munkáinak köszönhetjük.³⁶⁾ Ha a Magyarországra beköltözött jazigoknak az i. u. I. századi és a II. század második felébe felnyúló leletanyagát átnézzük, azonnal szembeötlik a leleteknek feltűnő szegénysége a déloroszországi szkíta és a szarmata leletekhez viszonyítva. Igaz ugyan, hogy már a déloroszországi szarmata sírok anyagát sem lehet összehasonlítani a szkíta kurgánok gazdaságával,³⁷⁾ de a jazig leletek szegénysége még így is feltűnő marad. Hiányzanak a sírmellékletek közül nemcsak a nagyobb nemesfém tárgyak, hanem a fegyvermellékletek is. Ez a jelenség a déloroszországi szarmata sírok leletanyagával szemben feltétlenül magyarázatra szorul.

A szkíták rendkívüli gazdagsága birodalmuk fénykorának idején nagymértékben a pontuszi kereskedelem függvénye volt. A jól megszervezett szkíta birodalom Déloroszországban bizonyos mértékben nyugodt állapotokat tudott biztosítani, s így ennek a területnek a mezőgazdasági termelése rendkívüli módon fellendült, s felvevő piacát a pontuszi görög városokon keresztül meg is találta Görögországban.³⁸⁾ Az i. e. IV. században Déloroszország valóságos éléskamrája Attikának. Nagymennyiségű gabona és más mezőgazdasági termék került kivitelre Déloroszországból a görög kereskedelmi gócpontokon keresztül, s ennek megfelelően hatalmas mennyiségű görög ipari termék, nemesfémtárgyak, fegyverek, edények áramlottak be a szkíta terület legbelsejébe is. A nyugati szkíta terület számára ennek a kereskedelemnek a legfontosabb közvetítője *Olbia*³⁹⁾ volt.

A szkíta birodalom virágzó gazdasági életének, s ezzel együtt a pontuszvidéki görög városok gazdasági jólétének is, visszahozhatatlanul végeszakadt, amikor új keletiráni törzsek a szkíták birodalmát megsemmisítették.⁴⁰⁾ A hosszú ideig tartó háborúk a szárazföld belsejébe irányuló kereskedelmet lehetlenné tették és a mezőgazdasági termelés nagymértékű csökkenését idézték elő. Fentebb, a Protogenes-feliratból láttuk már, hogy az i. e. III—II. század fordulóján milyen volt Olbiának, a Dnyepervidék legfontosabb kereskedelmi központjának a helyzete. Elszegényedett, tengődő város áll előttünk, amelyet lakói a legkülönbébb barbár törzsek állandó fenyegetései és sarcolásai miatt már el akarnak hagyni.

Kétségtelen nyomai vannak ugyan annak, hogy rövidebb időre volt még gazdasági fellendülés Olbiában. Az i. e. II. század folyamán ugyanis Attika kereskedelmi kapcsolatai a Pontus-vidékkel újból felelevenednek. Ez nyilván annak a következménye volt, hogy a pontuszi hatalmak közt i. e. 179-ben kötött békeszerződés, amelybe Gatalos szarmata királyt is bevonták, bizonyos mértékben nyugodtabb helyzetet teremtett, s ez lehetővé tette a gazdasági élet és a kereskedelem feléledését.⁴¹⁾ Valószínű, hogy ez a jelenség összefüggésben van a nagy nyugati szarmata birodalom létrejöttével is, amelyet az i. e. II. század folyamán újabb, keletről jött iráni törzsek hoztak létre. Ez a nyugalmi állapot és gazdasági fellendülés tette lehetővé ezen szarmata törzsek régészeti hagyatékában olyan nagy számban előforduló ezüst phalerák készítését és elterjedését is. Alig lehet kétséges, hogy ebben a folyamatban *Olbia* is fontos szerepet játszott, mint ennek a nyugati szarmata birodalomnak legfontosabb kereskedelmi központja.

Láttuk azonban, hogy ez a szarmata birodalom az i. e. I. század első évtizedeiben felbomlott, s ez bizonyára nem történt nagyobb belső zavarok nélkül, amelyek viszont a gazdasági életet újból megbénították. Újabb csapást jelentett ezekre a szarmata törzsekre a dákok nagyarányú keleti terjeszkedése is, amely elvágta őket a tengerparti görög városoktól. Ennek az állapotnak betetőzése volt Olbiának a dákok által történt elpusztítása az i. e. I. század közepén.⁴²⁾ Később ugyan újra épült a város, de ez már csak nyomorúságos árnyéka volt a régi Olbiának.⁴³⁾

Olbiának az elpusztulása igen súlyos csapás lehetett a nyugati szarmata törzsek kereskedelme számára. Kézenfekvő, hogy birodalmuk felbomlása, a dákok keleti irányú terjeszkedése, a nyugtalan állapotok miatt lehanyaglott gazdasági élet és kereskedelem következtében rendkívüli módon el kellett, hogy szegényedjenek. Ezek a szarmata törzsek egyébként sem tudták már sohasem az általuk megszállt

³⁶⁾ Párducz idevonatkozó legfontosabb munkái: Die früh. Funde d. ersten pontisch-germ. Denkmälergruppe in Ungarn; Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I, AH XXV; II, AH XXVIII; Laureae Aquincenses... II., 309 skk.

³⁷⁾ Rostovtzeff, CAH XI., 95.

³⁸⁾ Általánosságban: Ebert, Südrussland im Altertum, 344. Ld. legújabban: Jessen, Grečeskaja kolonizacija severnogo Pričernomorja; Nadelj, VDI 1948, 3., 122 sk.

³⁹⁾ Ebert, RLV XIII., 94; Rostowzew, Skythien und der Bosphorus I., 404.

⁴⁰⁾ Ebert, Südrussland im Altertum, 214.

⁴¹⁾ Mint ezt már Ebert észrevette (id. m., 215 sk.).

⁴²⁾ Ebert, id. m. 225.

⁴³⁾ Ebert, id. m. 226.

terület gazdasági termelését olyan módon megszervezni, hogy — mint a szkíták — jelentős mennyiségeket tudtak volna exportálni. Importra viszont szükségük volt, mert ipari termékekben, fémekben, szegények voltak. Ezért számukra is életszükségletté vált — amit Strabon (VII. 4, 6) a krími nomádokról mond — a földművelő lakosság és a görög városok sarcolgatása, mert csak ily módon volt lehetséges, hogy import-szükségleteiket bizonyos mértékben fedezzék. Természetesen a pontuszi görög városok (elsősorban Olbia) rendkívüli elszegényedése, majd elpusztulása miatt ez sem segíthetett rajtuk sokat.

Ha mindezeket szem előtt tartjuk, akkor tudjuk igazán megérteni Pausaniasnak az i. u. II. századból származó tudósítását (I 21), amelyből a szarmatáknak ez a szegénysége teljes mértékben elénk tárul. Nincs a szarmatáknak vasuk, mert nem termelnek náluk, nem importálnak hozzájuk. Ugyanis a legkevésbé velük van kapcsolat az ott élő barbárok közül. Ezért azután lándzsáikra csonthegyeket tesznek, íjjaikat és nyílaikat somfából csinálják s nyílaikat is csonttal hegyezik. Az ellenséggel szemben pányvát használnak s páncéljuk pikkelyeit lópatákból faragják. A pikkelypáncél leírása Pausaniasnál arra utal, hogy leírása valószínűleg a roxolánokra vonatkozik. De ha ez volt a helyzet a pontuszi kereskedelem érdekkörében és bizonyos mértékben szabadon maradt roxolánoknál, még sokkal rosszabb körülmények között lehettek a zsákutcába került jazigok.

A jazigok, elhelyezkedésük alapján ítélve, a nyugati szarmatáknak eredetileg nyilván csak olyan elővéd törzsük lehettek, mint amelyet a legtöbb nomád törzsszervezetben találunk.⁴⁴⁾ Anyagi kultúrájuk, ebből következően, még azokénál is szegényesebb lehetett, amikor Magyarországra beköltöztek. Itten lényegében a Nagyalföldet szállták meg, amely kitűnően megfelelt nomád állattartásuknak és talán kismértékű földművelésüknek, de mint fémekben szegény terület, sem nemesfémekkel, sem a fegyverekhez és egyéb felszereléshez szükséges vassal nem látta el őket. Ezeknek beszerzésére lehetőség nyílt volna számukra, ha a megszállt területek termelését meg tudták volna kivitelre szervezni s megfelelő piacot is találtak volna számára. Azonban az itt talált helyi lakosság földművelése valószínűleg nem állott még olyan fokon, hogy ezt meg tudták volna valósítani, másrészt pedig jórészt ellenségekkel voltak körülvéve. A rómaiakat nem lehetett úgy sarcolgatni, mint a feketetengeri görög városokat, ha kaptak is tőlük később bizonyos »stipendiumokat«. Természetesen csábító lehetőségként lebeghetett előttük a római provincia, jól megszervezett gazdasági életével és iparával, kívánatos ipari termékeivel. Mint lehetőséget ezt ki is használták. Azonban rabló becsapásaik, amelyeket többnyire nyomon követett a megtorlás, továbbá a rómaiakkal létrejövő kereskedelmi kapcsolatok aligha elégíthették ki, még csak megközelítő mértékben is életszükségleteiket. A pontuszi kereskedelemről viszont már kikapcsolódtak, különösen akkor, amikor a dákok az őket a roxolánokkal összekötő folyosót hatalmukba kerítették.

Így teljes mértékben arra voltak utalva, amit magukkal hoztak: a pontuszvidéki apróbb nemesfémkészítményekre⁴⁵⁾, meg amit itt találtak az általuk megszállt területen: a dák és a kelta lakosság fémművességének és agyagművességének készítményeire. Nem csodálhatjuk tehát, ha leleteikben is csak ezeket találjuk. Vas fegyvereik nemigen lehettek, s ha voltak, becses darabokként öröklődtek bizonyára egyik nemzedékről a másikra s nem kerültek a sírokba. Fából, csontból készült fegyvereiket, ha tettek is a sírokba a halottak mellé, az idő megsemmisíthette. De az is lehetséges, hogy a jazigok, történetüknek ebben a szegényes periódusában, fegyvereket általában nem temettek el a halottakkal együtt.

⁴⁴⁾ Erre vonatkozólag: Németh, A honfoglaló magyarság kialakulása, 19 skk.

⁴⁵⁾ A leletanyag analízise: Párducz, Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I., 70 skk.